

**НОВИЯТ НАКАЗАТЕЛНО-ПРОЦЕСУАЛЕН КОДЕКС –
СЪОТВЕТСТВИЕ С ЧЛ. 6 ОТ ЕВРОПЕЙСКАТА
КОНВЕНЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА.
НЯКОИ ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИКАТА ПО ПРИЛАГАНЕТО***

*Галин Несторов***

I. Нормите на [Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи](#) (ЕКЗПЧОС)¹ имат непосредствено действие и пряк правопораждащ ефект и се прилагат с предимство пред нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат², включително и тези на Наказателно-процесуалния кодекс (НПК). Въпреки това, за реализиране в пълен обем на правата, защитавани от ЕКЗПЧОС, са необходими ефикасни вътрешноправни средства за защита. Република България е страна по ЕКЗПЧОС от 1992 г. и задълженията на държавата по този важен международен акт са в сила вече 14 години. В дълъг период от време обаче не бяха правени сериозни опити за привеждане на действащия НПК в съответствие с високите стандарти, поставени от Конвенцията. Това доведе до множество нарушения на правата на гражданите и осъдителни решения по отношение на България, свързани с наказателното правораздаване. Едва с реформите в българското наказателнопроцесуално право, започнати през 2000 г., се стигна до удовлетворяване на тези стандарти в голяма степен. Въвеждането на съдебно производство за вземане на най-тежката мярка за процесуална принуда – мярката за неотклонение “задържане под стража”, предвиждането на срокове относно продължителността ѝ в досъдебното производство и последващият съдебен контрол допринесоха за привеждане на уредбата ѝ в съответствие с [чл. 5](#) от ЕКЗПЧОС. Въведени бяха множество нови производства: бързо полицейско, за прекратяване на наказателното производство със споразумение и за освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание по предложение на прокурора, за разглеждане на делото в съда по искане на обвиняемия и разпит пред съдия, целящи преди всичко ускоряване на наказателния процес, облекчаване дейността на правораздавателните органи и гарантиране правата на страните. Въпреки това, изискванията на членството на България в Европейския съюз и очакванията на гражданите на страната наложиха приемането на съвършено нов НПК, който да замени морално остарелия в политико-социален аспект действащ от 1975 г. процесуален закон. Естествено, в новия НПК следваше да се реципира всичко положително от досегашния, като същият се съобрази и с многобройната и изключително важна за правилното правоприлагане практика на Върховния съд (ВС), респективно Върховния касационен съд (ВКС) на РБ и особено с някои от последните тълкувателни решения, свързани с правата на участниците в наказателното производство, като ТР № 2 от 2002 г. В същото време бяха извършени и промени в Наказателния кодекс (НК), като беше въведено ново

* Материалът е подготвен и предоставен от Фондация *Български адвокати за правата на човека*, като част от диск „Сборник материали по правата на човека”, издаден от НИП през 2007 г.

Статията е публикувана в бр. 2/2006 на списание “Правата на човека”, издавано от Фондация “БАПЧ”, и отразява състоянието на законодателството и практиката към м. януари 2006 г..

** Съдия в Районен съд – Добрич.

¹ Ратифицирана със закон, приет от НС на 31 юли 1992 г. – ДВ, бр. 66 от 14.08.1992 г., обн., ДВ, бр. 80 от 2.10.1992 г., в сила от 7.09.1992 г.

² Чл. 5, ал. 4, предл. II от Конституцията на РБ.

наказание “пробация”, с което се цели постигане на по-ефективни резултати, в съответствие с целите на наказателната политика на държавата за смекчаване на наказателната репресия за по-леките престъпления и по-ефективна индивидуална превенция по отношение на осъдените лица. Бе приет и съпътстващ закон за пробацията, а от 1 януари 2006 г. е в сила и нов закон за правната помощ, създаден с цел да уреди цялостно професионалната адвокатска защита на лица, които не могат да си позволят такава по финансови съображения. От всички тези нормативни актове, най-важен е новият НПК³, чието съдържание е предмет на настоящото изложение.

II. **Член 6 от ЕКЗПЧОС** представлява една от най-сериозните гаранции по отношение спазване правата на индивида, понеже е свързан с ефективното им реализиране по съдебен път. Най-общо, разпоредбата изисква “справедливо гледане” на делото. Сред основните принципи на справедливия наказателен процес, възприети в чл. 6 ЕКЗПЧОС и очертани в практиката на Европейския съд по правата на човека (“съда в Страсбург”, “ЕСПЧ”)⁴, са публично гледане на делото от независим и безпристрастен съд и произнасяне на решението в открито заседание; равенство на средствата, право на лично участие в съдебния процес и право на устни прения; различни други изисквания, свързани със състезателното начало в наказателния процес (примерно доказателствата в наказателното производство да са достатъчно “преки”, за да могат да бъдат оборени в открито производство), осигуряване на правна помощ или финансирането ѝ при необходимост от адекватна защита, право на обвиняемия “да мълчи и да не се самообвинява”, право на страните да бъдат разпитани свидетели и вещи лица; разглеждане на делото в разумен срок. Последното изискване има непосредствено отношение към настоящото изложение, поради което ще бъде разгледано по-подробно.

Съгласно практиката на съда в Страсбург, “разумността” на срока се преценява не абстрактно, а с оглед на обстоятелствата по конкретното дело⁵, като интересите на лицето за бързо получаване на решение по обвинението му се съпоставят с изискванията за правилно проучване на делото и провеждане на производството. Критериите са три – фактическа и правна сложност на делото, поведение на жалбоподателя и поведение на компетентните органи. Разумният срок следва да се счита за нарушен само при наличие на закъснения, за които са отговорни държавни органи⁶. При забавяне на делото по вина на обвиняемия, същото не се отчита⁷. Претовареността на съдебната система поначало не е извинение, понеже договарящите държави имат общо задължение да организират правните си системи по такъв начин, че съдилищата да спазват изискванията на чл. 6 от ЕКЗПЧОС⁸. Релевантният период се преценява, като за начален момент се счита “повдигането на обвинение”. Европейският съд по правата на човека не изхожда от формално разбиране на това понятие, а приема, че обвинение е налице

³ Обн., ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г., в сила от 29.04.2006 г.

⁴ Виж П. ван Дайк, Г Й. Х. ван Хууф, Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика, 2000 г, с. 399 и сл.

⁵ Ц.с., с. 416, и цитираните там решения *Вендители с/у Италия*, 1994 г., *Силва Понтес с/у Португалия*, 1994 г., *Сантили с/у Италия*, 1991 г.

⁶ Пак там; *Вернило с/у Франция*, 1991 г., *Пиерадини с/у Италия*, 1992 г.

⁷ Пак там; *Рингайзен с/у Австрия*, 1971 г., *Арена с/у Италия*, 1992 г., *Чезарини с/у Италия*, 1992 г.

⁸ Ц.с., с. 418, и цитираните там решения *Де Кубер с/у Белгия*, 1984 г., *Добертен с/у Франция*, 1993 г., *Франческо Ломбардо с/у Италия*, 1992 г.

от момента, в който лицето е официално известно от компетентен орган за извършено престъпление⁹. Като начален момент се приема също така задържането на лицето под стража¹⁰, претърсването на жилището му и/или изземването на вещи¹¹ или искане за снемане на имунитет¹². Крайният момент по отношение преценката на релевантния период е този, в който съдът прекратява несигурността в правното положение. По наказателни дела това е моментът, в който подсъдимият е уведомен за окончателно прекратяване на преследването или за влязла в сила присъда, ведно с мотивите, с която е оправдан или признат за виновен¹³. По различни казуси, съдът в Страсбург е приел различни решения. Възможно е срокът да е разумен, дори при продължителност от 6 години¹⁴, докато срок от две години и десет месеца е приет за “неразумен”, поради бездействие на съда в течение на петнадесет месеца¹⁵.

Ноторен факт е, че в периода 1992 г. – 1996 г. у нас, за съжаление, бе допуснато забавяне на огромен брой следствени дела, причинено от преструктурирането в органите по разследването и напускането на голям брой следователи. Както обаче се вижда от решенията на ЕСПЧ по дела срещу България, в които е установено нарушение на чл. 6, т. 1 ЕКЗПЧОС по отношение на “разумен срок”¹⁶, това обстоятелство по никакъв начин не е от характер да оправдае държавата за бездействието на съответните органи.

III. Проблеми във връзка с прилагането на новия НПК неминуемо среща всеки действащ магистрат и разследващ орган, като някои от тях вече са обособени ясно, докато други тепърва ще се установяват в практиката. По-долу са обсъдени някои от по-интересните новости **в досъдебната фаза** на процеса и свързаните с тях затруднения в правоприлагането. В новия НПК се съдържат голям брой нови разпоредби, част от които целят ускоряване на наказателното производство, а други – гарантиране в максимална степен правата на страните в процеса.

На първо място са въведени нови срокове, както в съдебната, така и в досъдебната фаза на процеса. Личи стремежът за директно въвеждане на основни принципи на ЕКЗПЧОС, за нарушаването на които България неведнъж е била санкционирана от ЕСПЧ. Правилото, че съдът разглежда и решава делата в “разумен срок” (чл. 22, ал. 1 НПК) е въведено като основен принцип и представлява директно реципиране на един от компонентите на правото на справедлив процес по чл. 6, т. 1 ЕКЗПЧОС. В чл. 22, ал. 2 НПК се посочва, че прокурорът и разследващите органи са длъжни да осигурят провеждането на досъдебното производство в предвидените в кодекса срокове. Освен това, съгласно ал. 3 делата, по които обвиняемият е с мярка за неотклонение “задържане под стража”, имат предимство при разследване, разглеждане и решаване. Тази норма възпроизвежда друг основен принцип, залегнал в чл. 5

⁹ Ц.с., с. 413, и цитираните там решения [Фоти и др. с/у Италия](#), 1982 г., [Корилиано с/у Италия](#), 1982 г.

¹⁰ Пак там; [Вемхоф с/у Германия](#), 1968 г.

¹¹ Ц.с., с. 414, и цитираното там решение [Екле с/у Германия](#), 1983 г.

¹² Пак там; [Фрау с/у Италия](#), 1991 г.

¹³ Ц.с., с. 415, и цитираните там решения [Пулизезе с/у Италия \(No.1\)](#), 1991 г., [Виецер с/у Италия](#), 1991 г., [Екле с/у Германия](#), 1983 г.

¹⁴ Виж [Бодаерт с/у Белгия](#), 1992 г.

¹⁵ Виж [Бункате с/у Холандия](#), 1993 г.

¹⁶ Делата [Илийков](#), 2001 г., [Христов](#), 2005 г., [Хамънов](#), 2004 г., и др.

ЕКЗПЧОС – делата със задържани лица да бъдат разглеждани от съответните органи с “особено усърдие”.

Полицейското разследване, извършвано от дознатели, става основно в наказателния процес поради прехвърлянето на деянията по огромния брой текстове от НК за разследване от тях, а разследването, извършвано от следователи, придобива почти символична функция. Тази трансформация е свързана най-вече с философията на новия НПК относно окончателното затвърждаване на прокурора като *dominus litis* – господар на процеса в досъдебната фаза, която се превръща в подготвителна, докато съдебната фаза на процеса заема централна роля. Целта е избягване на дуализма, свързан със съвпадане на правомощията на прокурори и следователи, и възможността на последните да играят самостоятелна роля в разследването, вкл. и чрез противопоставяне на прокурорите, посредством подаване на възражения срещу техните указания по разследването. Последната възможност е отстранена с разпоредбата на чл. 197 НПК, съгласно която указанията на прокурора до разследващия орган (без разлика дали се касае за следовател или дознател) са задължителни и не подлежат на възражение. Прокурорът се поставя максимално близо до разследващите органи, като ги контролира и ръководи, а правомощията му са уредени изчерпателно в чл. 196 НПК. Въвежда се фигурата на “наблюдаващия прокурор”, който съгласно чл. 196, ал. 2 НПК има задължението да следи за законосъобразното провеждане на разследването и за спазване на сроковете за разследване.

В същото време все по-голяма става ролята на съда, като контролиращ орган по отношение действията по разследването и събирането на доказателства, налагането, контрола и прекратяването на мерките за процесуална принуда. В тази насока са увеличени правомощията на съда по особените съдебни производства, свързани с даване разрешения за претърсване и изземване, изземване и съхраняване на веществени доказателства, освидетелстване на лица, изземване на сравнителни образци за изследване и др. Целта е да се осигури в максимална степен законосъобразност при евентуално ограничаване упражняването на правата на гражданите, свързани с личната им неприкосновеност и с опазване на имуществото им.

В досъдебната фаза на процеса широко дискутирани в медийното пространство и юридическите кръгове са предвидените срокове за разследване по чл. 234 НПК. Премахнати бяха различията по отношение разследването на дознания и следствени дела и бе въведен единен двумесечен срок, който може да бъде съкращаван от прокурора или удължаван до четири месеца от прокурор от горестоящата прокуратура, ако делото представлява фактическа или правна сложност. От своя страна главният прокурор, в изключителни случаи, може да удължава и този срок за разследване. Разпоредбата на чл. 234, ал. 3 НПК следва да се тълкува в смисъл, че последното удължаване е за неопределен срок и е възможно същият да достигне изтичането на предвидената в НК абсолютна давност за съответния състав на престъпление. Основният проблем, който се оформя, е свързан с предвидената в чл. 234, ал. 7 НПК забрана съдът да ползва при постановяване на присъдата събраните извън горепосочените срокове доказателства, като съответните действия по разследването не пораждаат правни последици. Тази разпоредба променя характера на сроковете за разследване. Те не могат да бъдат определени единствено като инструктивни, каквито бяха до момента, нито като преклузивни, понеже не водят автоматично до прекратяване

на наказателното производство. В определени случаи обаче, при обективна невъзможност за събиране на нови доказателства, се достига именно до този краен резултат. Целта, която законодателят си е поставил с въвеждането на 234, ал. 7 НПК, е ясна – дисциплиниране на органите на прокуратурата и разследващите органи и по този начин ускоряване на разследването. Съкращаването на сроковете за разследване и посочената по-горе особеност са в позитивна насока. Следва да се има предвид, че голяма част от разследваните дела са със значителна фактическа и правна сложност – например дела с голям брой подсъдими и/или деяния и стопанските престъпления, поради което сроковете по тях ще бъдат неминуемо удължавани. Възможно е да се обсъди и законодателна промяна – диференциране на сроковете по отношение на тези досъдебни производства. Останалите дела трябва да бъдат разследвани в кратък срок и при стриктно спазване правата на страните в процеса, поради което отговорностите, които се възлагат на разследващите органи, са големи. Не е изключено и допускане на неизпълнение на служебните задължения – съзнателно или поради небрежност – от страна на разследващите органи и прокуратурата, което да доведе до прекратяване на наказателни производства и оправдателни присъди. В такива случаи ролята на съответните ръководства е изключително важна, като е необходимо реализиране на съответната отговорност. Воля за осъществяване на тази функция личи от последните действия на Главния прокурор на РБ, свързани с проверки на всички нива в прокуратурата и искания за налагане на дисциплинарни наказания, а в най-тежките случаи – освобождаване на магистрати от заеманите длъжности.

Друг важен аспект в досъдебната фаза на процеса е въвеждането на множество разпоредби, целящи осигуряване правото на защита на страните. Поради това в следващите редове е отделено внимание на полицейските органи по разследването, съгласно чл. 52, ал. 2 НПК – дознателите. Те трябва да бъдат служители на МВР, назначени на длъжност “дознател”. Тази нова разпоредба е в насока уреждане на статута на полицейските разследващи органи, които по стария ред се определяха със заповед на министъра на вътрешните работи и не бе задължително да са назначени на тази длъжност. В чл. 54 от новия закон за МВР е уредено, че дознателите извършват разследване на престъпления по реда на НПК, като не трябва да им се възлагат други функции. Предвидено, е че същите вземат решения по вътрешно убеждение, основано на обективно, всестранно и пълно изследване на всички обстоятелства по делото, като се ръководят единствено от закона. Този принцип е основополагащ по отношение на независимостта на всеки орган, имащ правомощия по разследване и решаване на наказателни дела и въвеждането му по отношение на дознателите е правилно и в голяма степен закъсняло, предвид факта, че дознанието съществува като разследващ апарат от седем години. Посочено е, че дознателите са независими от горестоящия ръководител при извършване на разследването и съставяне на съответните актове, като последният няма правомощия да им дава указания в тази насока – такива правомощия има единствено прокурорът. Всички посочени задължения са в съответствие с новата философия на разследването, свързана с утвърждаване на ръководната функция на прокуратурата в тази дейност, което безспорно е положителна стъпка. Продължава да бъде налице обаче друг проблем, свързан с двойната подчиненост на дознателите – както на прокурора, така и на преките полицейски началници. Опасността от вмешателство в разследването от страна на последните, които в мнозинството си нямат съответната юридическа

квалификация, е напълно реална и нерядко се превръща в проблем при разследванията. Следва да се отбележи, че новият ЗМВР е съобразен с новия НПК, което е негов безспорен плюс, но едва ли е достатъчна единствената разпоредба на чл. 54 ЗМВР, касаеща правомощията и статута на дознателя и декларираната забрана за вмешателство от преките ръководители в ал. 5 на същата разпоредба. Процесът ще бъде напълно завършен, когато се уредят подробно всички права и задължения на дознателите като разследващ орган (може би в отделна глава в ЗМВР, като по този начин се подчертае тяхната важна роля) и възможностите им за растеж в йерархията, и им се осигури повече сигурност и оперативна самостоятелност що се отнася до конкретните методи на разследване, без да се накърнява ръководната функция на прокурора и като се формулират точно съответните отговорности при неизпълнение на служебните задължения. По мнение на автора, необходимо е обособяване на самостоятелна структура на дознанието в системата на МВР, като за ръководители бъдат назначени лица с опит в разследването и юридическо образование и по този начин се гарантира независимостта на тези органи и се осигурят условия за бързо и ефективно разследване по модерен европейски образец. Необходимо е също така създаване на нови програми за обучение и подготовка на дознателите, включително в областта на международната защита на правата на човека, което да доведе до повишаване на тяхната ефективност. Ролята на ръководството на МВР и съответните преки ръководители в тази насока е решаваща.

Други предизвикателства пред разследващите органи са задълженията им, свързани с осигуряване в пълен обем на правото на страните да участват в наказателния процес. Съгласно чл. 223, ал. 2 НПК например, органът на досъдебното производство е длъжен да осигури възможност на обвиняемия и неговия защитник, ако има такъв, да участват при провеждането на разпита. С унифицирането на правилата относно провеждане на разследването, респ. премахването на дознанието и фигурата на уличения, се увеличиха законовите изисквания. Така например, по стария процесуален ред възникване фигурата на уличения беше възможно още с факта на разпита на същия в това му качество, поради което не се налагаше съставяне на отделно постановление за уличаване. Нещо повече, в константната си практика съдилищата приемаха, че първоначалното уличаване може да се извършва в протокола за разпит пред съдия, проведен по правилата на съдебното следствие. Тази процесуална възможност бе елиминирана с новия НПК, като бе въведено задължение за съставяне на постановление за привличане на обвиняем – чл. 219, ал. 1 НПК, респ. съставяне на ново, при съществено изменение на обстоятелствата или разкриване на основания за прилагане на закон за по-тежко наказуемо престъпление – чл. 225 НПК. В чл. 219, ал. 1 – ал. 6 са уредени подробно правилата за привличане на обвиняем и предявяване на постановлението. Изключение от правилото за привличане на обвиняем с отделно постановление е предвиденото с чл. 219, ал. 2 НПК привличане с първия акт по разследването срещу конкретното лице, като по този начин е възприета и практиката на ЕСПЧ, касаеща началния момент за възникване на фигурата на обвиняемия. Изоставена е досегашната терминология, свързана с повдигане и предявяване на обвинение (по следствени дела) и уличаване (по дознания). Както при първоначалното, така и при всяко следващо привличане на обвиняем, задължение на дознателя е да докладва това процесуално-следствено действие на съответния наблюдаващ прокурор – чл. 219, ал. 1 и 2 и чл. 225 НПК. Тази норма, за съжаление, не е достатъчно ясна и създава

някои практически затруднения. Терминът “докладване” е заимстван от практиката и за него в НПК не е възприета легална дефиниция. По мнение на автора той следва да се тълкува и определи като подробно уведомяване на прокурора от страна на разследващия орган за събраните до момента доказателства и извършеното въз основа на тях привличане на обвиняем. Липсва законова норма, уреждаща начина на удостоверяването на този елемент от юридическия състав на привличането на обвиняем, като чл. 219 НПК не изисква подпис от прокурора. В практиката са възприети образци на постановления, утвърдени от министъра на вътрешните работи, в които фигурира подпис на прокурора. Полагането на подпис от прокурора, удостоверяващ извършеното предявяване, е най-логичното и правилно решение на проблема. При липса на такава удостоверяване се допуска съществено процесуално нарушение. Такива се срещат твърде често при производства, в които се иска вземане на мярка за неотклонение “задържане под стража”, предвид кратките срокове за подготвяне на релевантните писмени документи.

При предявяването на постановлението за повдигане на обвинение, за пръв път е предвидено задължение на разследващия орган да връчи на обвиняемия препис от същото срещу подпис, съгласно чл. 219, ал. 4 НПК. Предявяването на постановлението се отлага при неявяване на защитник за срок от 72 часа и при направено искане в тази насока. По този начин е гарантирано реализирането на защитата на правата на обвиняемия. От друга страна, с разпоредбата на чл. 219, ал. 6 НПК е преградена възможността за шиканиране на разследването от обвиняемия – при повторно неявяване на защитник предявяване на постановлението за привличане се извършва независимо от това, като в случаите на чл. 94, ал. 1 НПК се назначава защитник.

Положителна стъпка е въведеното с чл. 243, ал. 8 НПК правило да не се съставя постановление за частично прекратяване на наказателното производство при ново привличане на същото лице за същото деяние. Тази норма възприема в голяма степен разбирането по въпроса, застъпено в ТР № 2/2002 г. на ВКС. В него обстойно е обсъден въпросът за изменението на обвинението в досъдебното производство, като е уточнено, че такова е налице при предявяване на ново обвинение за по-тежко наказуемо престъпление или за същото, еднакво или по-леко наказуемо престъпление при съществено изменение на обстоятелствената част на обвинението или когато в обвинението се включат нови престъпления или нови лица.

Фигурата на пострадалия, която представлява квази-субект в наказателния процес, получи голям обем от права, уредени в отделен раздел I от глава VIII на НПК. Пострадалият следва да бъде информиран за правата си и има право на участие в наказателното производство, ако е направил изрично искане и е посочил адрес за призоваване. С чл. 67 НПК е уредена съвсем нова за българското процесуално право мярка на процесуална принуда – забрана за доближаване до пострадалия. Тя се налага от съда по предложение на прокурора, със съгласие на пострадалия, или по искане на пострадалия, като съдът се произнася незабавно в открито състезателно съдебно производство.

Изискването, въведено в чл. 161 НПК – искане за даване на разрешение за претърсване и изземване или одобрение на протокол за извършено такова да се прави само от прокурор, не подпомага по никакъв начин нито бързината в процеса, нито защитата на правата на страните. Преграждането на съществуващата до момента възможност разследващите органи самостоятелно да

правят това, затормозява в голяма степен както органите на прокуратурата, така и разследващите органи. В случая се касае за действително важен контрол, осъществяван от съда по отношение законосъобразността на упражняваните способности за събиране на доказателства, но не е ясно какво именно налага тази промяна. Важно в случая е наличието на качествен съдебен контрол, а не обстоятелството от кой орган ще изхожда искането за инициерирането му.

Обобщавайки измененията, касаещи досъдебната фаза на процеса, следва да се отбележи, че изискванията спрямо разследващите органи са увеличени значително. Повече са правата на участниците в досъдебното производство, както и задълженията на разследващите органи в осигуряването им. Сроковете по чл. 234 НПК увеличават в голяма степен отговорността на органите на прокуратурата и разследващите органи. Не е тайна, а се признава и от висши служители в МВР, фактът на недостатъчната компетентност на новоназначените дознатели. Това е напълно разбираемо с оглед на краткия стаж, който имат лицата на тази длъжност. Като се добавят и горепосочените проблеми с техния статут и липсата на самостоятелна структура, опасността от допускане на сериозни процесуални нарушения в досъдебното производство е напълно реална. В много случаи е възможно да се стигне и до прекратяване на наказателното производство или оправдателни присъди, поради събрани в противоречие с процесуалните правила или недостатъчно убедителни доказателства.

IV. Съдебна фаза на процеса и особени съдебни производства

Като правило затруднения възникват с прилагането на нови съдебни производства, поради естеството на наказателното правораздаване и присъщата му консервативност.

IV.1 Особен интерес предизвиква “Съкратеното съдебно следствие” в производството пред първата инстанция, уредено в глава 28 на НПК – чл. 370-374. Този правен институт е характерен за англо-американското прецедентно право, където се нарича “предварително изслушване” (preliminary hearings). В тази система то се прилага в най-ранна фаза на досъдебното производство, като се започне от задържането на лицата, и има доста по-широк обхват и правно значение от въведеното с новия НПК съкратено следствие. Предварителното изслушване бе свършено непознато в българското процесуално наказателно и гражданско право. С въвеждането му се цели ускоряване на съдебното производство и процесуална икономия.

Съгласно чл. 370 НПК, решение за провеждане на предварително изслушване се взема служебно от съда или по искане на подсъдимия. Предвид липсата на достатъчно ясна и изчерпателна уредба по отношение на акта за насрочване на такава процедура, сред правораздавателните органи се утвърди разбирането, че е от компетентността на съда да вземе решение за провеждане на процедурата, като при искане от подсъдимия не се налага подробно мотивиране на евентуален отказ за провеждането ѝ. Съгласно чл. 248, ал. 2, т. 4 от НПК, съдията-докладчик преценява служебно необходимостта от провеждане на процедурата. При насрочване разглеждане на делото по общия ред, във фазата преди даване ход на съдебното следствие съдът трябва да разясни на подсъдимия правото му на предварително изслушване и съответните последици (чл.372 от НПК). Няма пречка да се премине от друг вид особено производство – бързо,

незабавно и разглеждане на делото в съда по искане на обвиняемия, към съкратено съдебно следствие, при наличие на съответните предпоставки. Такава възможност липсва в производва по освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание и решаване на делата със споразумение, предвид на тяхната специфика.

По интересен начин стои въпросът, свързан с евентуално прилагане на процедурата на съкратеното следствие по отношение на висящите към момента на влизане на новия НПК в сила съдебни производства. Съгласно правната теория и утвърдената съдебна практика, наказателно-процесуалните норми имат незабавно (а не “обратно”) действие по отношение на заварените производства. Това означава, че всички висящи производства се провеждат по новия процесуален закон, но законосъобразно извършените съгласно действащите към момента норми процесуално-следствени действия запазват своето значение¹⁷. Ако не е даден ход на съдебното следствие, особени проблеми не биха възникнали и съкратено следствие може да се проведе. Що се касае до започналите съдебни производства, няма никаква пречка те да продължат по досегашния ред, като не се уважи евентуално искане на защитата за провеждане на предварително изслушване. Ако съдът прецени обаче, може и да отмени хода на съдебното следствие и да пристъпи към провеждане на тази процедура. Целесъобразността на такова действие на съда е твърде съмнителна, поради възможността на защитата да шиканира процеса и то в самия му край, след като са разпитани множество свидетели и вещи лица. Основната цел – бързината, в случая вече не би могла да бъде постигната. Така или иначе, тази възможност съществува, предвид липсата на изрично уредено изискване за насрочване на предварителното изслушване до започване на съдебното следствие пред първоинстанционния съд. Участието на защитник е задължително (чл. 372, ал. 2 от НПК) и ако подсъдимият няма защитник, съдът му назначава такъв. Налице са две различни процедури, съгласно чл. 371, т. 1 и т. 2 НПК. Съгласно чл. 371, т. 1, страните в процеса, с изключение на прокурора и гражданския ответник, дават съгласие да не се провежда разпит на всички или на някои от свидетелите и вещите лица. В този случай, при постановяване на присъдата непосредствено се ползва съдържанието на съответните протоколи и експертни заключения от досъдебното производство. В чл. 371, т. 2 е уредено признаването от страна на подсъдимия на фактите, изложени в обстоятелствената част на обвинителния акт, като за тях не се събират доказателства. В двете хипотези съдът се произнася с определение, като одобрява постигнатото съгласие по чл. 371, т. 1 или обявява, че ще се ползва от самопризнанието на подсъдимия по чл. 371, т. 2, при произнасяне на присъдата. Протоколите за разпит на свидетелите и заключенията на вещите лица, за които се отнася одобреното съгласие, се прочитат и в двата случая.

Твърде голямо значение има въведената с чл. 373, ал. 2 НПК, привилегия на подсъдимите при направено самопризнание по чл. 371, т. 2 НПК. Наказанието в случая се определя при условията на чл. 55 НК и без да са налице многобройни или изключителни по своя характер обстоятелства. Идеята, разбира се, е ясна – поощряване на признанието на вината, респ. бързото решаване на делото в съдебната фаза. На съда не е оставена никаква възможност за преценка – той е длъжен да приложи чл. 55 НК във всички случаи. Не се изисква възстановяване на

¹⁷ В тази насока виж: Ст. Павлов, НПРБ-обща част, 1996 г.; решения №№ 516-59-III, 46-57-ОСНК.

вредите – имуществени или неимуществени, нито тяхното обезпечаване. От обсега на тази разпоредба не са изключени определен род престъпления. Такива ограничения и условия са предвидени при сключването на споразумение, където прокурорът, за разлика от съда в хипотезата на чл. 373, ал. 2 НПК, има възможност да прецени дали да се приложи разпоредбата на чл. 55 от НК или не. Струва ми се, че задължителното предоставяне на привилегията по чл. 55 НК на подсъдимия в този случай е твърде неуместно и с възможни отрицателни последици. Съществува опасност от допускане на т.н. в съдебната практика “надлежаване” на наказанието от осъдените лица, за каквото вече съществуват прецеденти. Такава реална възможност е налице, когато при условията на чл. 55, ал. 1, т. 1 НК задължително се определи наказание под специалния минимум (примерно по чл. 195 НК – една година), а подсъдимият е изтърпял до съответния момент, в двете фази на процеса – досъдебна и съдебна, съгласно взета мярка за неотклонение “задържане под стража”, респ. “домашен арест”, период от време, по-дълъг от този минимум. В този случай възниква основание за ангажиране отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани, респ. по чл. 5 от ЕКПЧ за незаконосъобразно задържане. Друг отрицателен ефект би било намаляването на броя на сключените споразумения още на досъдебна фаза, понеже обвиняемите биха предпочели да направят самопризнание в съдебната фаза и да не заплащат причинените с деянията имуществени вреди. Така безспорно се увреждат интересите на пострадалите от деянията лица, а защитата на техните права е една от основните задачи на наказателното правораздаване. И накрая, постигането на целите на индивидуалната и генералната превенция, визирани в чл. 36 НК, се компрометира в голяма степен. Не е изключено демотивиране на правораздавателните органи, предвид възможността за налагане на наказания, които не съответстват на степента на обществена опасност на извършеното престъпление и на дееца. Така например, при наложено наказание под минимума от 15 години лишаване от свобода на подсъдим за извършено убийство по квалифицирания състав на чл. 116 НК, коментарите в медиите едва ли биха били особено положителни.

IV.2 Друга нова диференцирана процедура представлява уреденото в глава 25 “**Незабавно производство**”. За разлика от съкратеното следствие обаче, незабавното производство е разновидност на бързото производство (БП) и не представлява радикална промяна. Различията между двете процедури са свързани преди всичко със съкратените срокове за разследване в незабавното производство – 3 дни, вместо 7 при бързото производство, както и с основанията за провеждането. При незабавното производство те са сведени до случаи, в които извършителят е заловен при или непосредствено след извършване на престъплението и е посочен от очевиден като такъв. Двете предпоставки следва да са налице кумулативно. Както при незабавното производство, така и при бързото производство разследващият орган е длъжен веднага да уведоми прокурора, а производството се счита образувано със съставяне на акта за първото действие по разследването. Лицето, за което има обосновано предположение, че е извършило престъплението, се счита обвиняем от момента на съставяне на акта за първото действие по разследването срещу него. И в двете производства пострадалият не се призовава при предявяването на материалите на обвиняемия и не се конституира като страна в съдебното производство – граждански ищец или частен обвинител. Прокурорът се произнася незабавно, съгласно правомощията си по чл. 363 НПК (чл. 357 НПК при БП). При внасяне на обвинителния акт в съда съдията –

докладчик, ако прецени, че са налице условия за разглеждане на делото, насрочва същото в деня на постъпването му, като явяването на обвиняемия, свидетелите и вещите лица се осигурява от наблюдаващия прокурор, който връчва на обвиняемия препис от обвинителния акт. При бързото производство делото се насрочва в седемдневен срок от постъпването му в съда, а подсъдимият има право в тридневен срок от получаване на препис от обвинителния акт да даде отговор, като изложи възраженията си и посочи доказателства. В процедурата на бързото производство по предишния НПК делото се насрочваше в деня на постъпването му, като по искане на подсъдимия делото можеше да се отсрочи с три дни за организиране на защитата му. Очевидно целта на законодателя е да обособи две бързи наказателни процедури, като само при незабавното производство, в ограничени хипотези, се предвижда незабавно разглеждане на делото. При бързото производство се цели предоставяне на повече права за организиране на защитата на подсъдимите, в сравнение със съществуващата по предишния НПК.

IV.3 Различните видове **срокове**, както и **процедурите за обжалване** по новия НПК също така са доста променени в сравнение с тези в действащия до момента процесуален закон.

Въведени са някои нови инструктивни срокове по отношение насрочване на делата. Съгласно чл. 252, ал. 1 НПК, когато след извършена преценка на въпросите по чл. 248 НПК съдията-докладчик прецени, че са налице условия за разглеждане на делото, той насрочва същото в двумесечен срок, като при фактическа и правна сложност на делото и в изключителни случаи председателят може да разреши насрочване в срок не по-дълъг от три месеца. Последният се въвежда за първи път с новия НПК. Действащият до момента чл. 247б, ал. 2 НПК не предвиждаше такова ограничение. Целта на разпоредбата е определяне на кратък срок за насрочване на делата, понеже при действащата до момента процедура нямаше пречка при разрешение от председателя делата да се насрочват в неопределен период от постъпването им в съда.

При решаване на въпроса за даване ход на делото (чл. 271 НПК), са предвидени някои нови основания, целящи ускоряване на наказателния процес и избягване на шиканиране на процеса от страна на защитата и забавяне на разглеждането по вина на останалите страни в процеса. Така например, съгласно чл. 271, ал. 3 НПК ход на делото се дава и в случаите, когато някой от защитниците на подсъдимия не се яви, ако същият е ангажирал няколко такива. Спорен е въпросът дали би било налице противоречие с правото на справедлив процес по чл. 6 ЕКЗПЧ, в случай че по делото не се яви защитник-адвокат, а се яви конституиран като защитник на основание чл. 91, ал. 2 НПК съпруг, възходящ или низходящ роднина на подсъдимия, ако същият не е с юридическо образование и не упражнява адвокатска професия. По мнение на автора, правото на компетентна и професионална защита на подсъдимия би било ограничено, ако на делото бъде даден ход при наличие на изрично искане от подсъдимия за отлагането му. В такъв случай по-правилно би било делото да бъде отложено.

Ход на делото се дава и когато пострадалият и неговите наследници не са намерени на посочените от тях адреси (чл. 271, ал. 5 НПК) и когато някоя от останалите страни в процеса не се яви без уважителни причини (чл. 271, ал. 7 НПК). Не е основание за отлагане на делото неявяването на свидетел или вещо лице, ако съдът намери, че обстоятелствата по делото могат да бъдат установени и без тях (чл. 271, ал. 8 НПК). В чл. 271, ал. 6 НПК е въведено правилото, залегнало и в ТР № 2/2004 г. по н.д. № 2/2003 г. на ВКСРБ, че определението, с което се

отказва конституирането на частен обвинител, подлежи на обжалване по реда на глава 22. По аргумент за противното, определението за отказ или за конституиране на граждански ищец и граждански ответник и за конституиране на частен обвинител не подлежат на обжалване отделно от произнасянето на съда по същество. Делата се отлагат в разумен срок, но не по-дълъг от три месеца (чл. 271, ал. 10 НПК). Отново дословно е възпроизведен основният принцип, залегнал в чл. 6 ЕКЗПЧОС за разглеждане на делата в “разумен срок”. Съобразена е и практиката на ЕСПЧ, че отлагания в срок, по-дълъг от три месеца, едва ли могат да се считат за съобразни с изискването за “разумен срок”¹⁸. Тези тримесечни срокове за насрочване, респ. отлагане на делата, са инструктивни и неспазването им няма никакви процесуални последици, но може да се търси дисциплинарна отговорност от съдиите, допуснали виновно нарушаването им. Съгласно чл. 168, ал. 1 от Закона за съдебната власт за системно нарушаване на сроковете, предвидени в процесуалните закони, и за извършване на действия, които неоправдано забавят производството, съдиите, прокурорите и следователите носят дисциплинарна отговорност, а според ал. 2 на същата разпоредба съдиите носят дисциплинарна отговорност и в случаите, когато виновно са допуснали участник в производството да стане причина за забавянето му в нарушение на закона. Използваният от законодателя термин “виновно допускане забавяне на делата” е доста неясен и възможностите за тълкуване поставят под съмнение обективността на този критерий за дейността на съдиите. Все пак може да се отбележи, че приетият строг подход по отношение на отговорността на съдиите във връзка с движението на делата и предвидената дисциплинарна отговорност следва да повлияят положително на недобросъвестните магистрати. При по-сериозни нарушения е предвидена възможност за освобождаване от длъжност. Така например, отрицателната атестация от Висшия съдебен съвет при атестиране за придобиване статут на несменяемост на съдии, прокурори и следователи представлява основание за освобождаване от длъжност. Всички тези норми в устройствения закон на съдебната власт са в подкрепа и във връзка с предвидените нови разпоредби в НПК, целящи ускоряване на процеса. В същото време следва да се има предвид, че в по-големите като щат и съобразно съдебния район съдилища, както и във ВКС¹⁹, по обективни причини – голяма висящност на делата и липсата на достатъчен брой съдебни състави и съдебни зали за разглеждането им, спазването на сроковете за насрочване и отлагане на делата е невъзможно. Неспособността на държавата да се справи с тези проблеми, както бе посочено по-горе, не е основание за отпадане на отговорността ѝ при евентуални нарушения на правилото за разглеждане на делата в “разумен срок”. Ето защо усилията в насока осигуряване на условия за спазване на този основен принцип за “справедлив процес” следва да се увеличат, преди всичко чрез организационни подобрения и далеч по-добро финансиране на съдебната система.

Сериозна промяна се извърши с очертания в чл. 346 НПК **предмет на касационно обжалване**. Съгласно чл. 346, т. 2 НПК, на касационен контрол подлежат единствено новите присъди, постановени от окръжния съд като въззивна инстанция, освен тези, с които деецът е бил освободен от наказателна отговорност с налагане на административно наказание на основание чл. 78а НК. Отново, по аргумент за противното, от касационен контрол отпадат решенията на

¹⁸ Виж цитираното *Бодаерт*.

¹⁹ Както неотдавна в интервю заяви зам. председателят и председател на НК на ВКС Румен Ненков.

окръжния съд, с които се потвърждават или изменят присъдите на районните съдилища. По този начин съдебното производство по голям брой дела се съкращава на две инстанции, като от една страна се постига разтоварване на ВКС от разглеждане на същите, а от друга се ускорява съдебното производство. Следва да се има предвид, че на районните съдилища като първа инстанция подлежат на разглеждане по-голямата част от текстовете в НК. На практика мнозинството от тези актове не се отменят от втората инстанция, като причина е все по-добрата подготовка на магистратите. В тази насока изключително ползотворна роля изиграва и набиращият все по-голяма популярност Национален институт на правосъдието, предвид засилената му активност по множество програми, включително по теми, свързани с правата на човека. В крайна сметка положителният ефект от това законодателно решение ще бъде налице и тепърва ще се преценява от имащите отношение към правораздаването институции и неправителствени правозащитни организации. Все пак, за да се гарантира недопускане на ограничаване на правата на страните посредством съществени нарушения на процесуалните правила от съдилищата вследствие липсата на касационен контрол, бе разширен кръгът на лицата, които могат да правят искане за възобновяване. Съгласно чл. 420, ал. 2 НПК, искане може да прави всеки осъден за извършено престъпление от общ характер, с изключение на освободените от наказателна отговорност с налагане на административно наказание по чл. 78а от НК в случаите по чл. 422, ал. 1, т. 5 НПК. Съгласно последната разпоредба, на възобновяване подлежат тези присъди, решения и определения, които не са проверени по касационен ред по жалба или протест на страната, при допуснати съществени нарушения по чл. 348, ал. 1, т. 1-3 НПК. Новост в случая е предвидената възможност за директно искане пред ВКС от страна на осъдените лица за възобновяване на делата по този ред на основание чл. 420, ал. 2 НПК чрез съответния първоинстанционен съд. В положителен аспект следва да се разглежда и предвиденото задължително спиране на изпълнението на съответния акт (чл. 420, ал. 4 НПК), когато е налице решение на ЕСПЧ в интерес на осъдения и в хипотезата на чл. 422, ал. 1, т. 4, а именно – при установено с ЕСПЧ нарушение на ЕКЗПЧОС, имащо съществено значение за делото.

Интересно нововъведение е предвиденото в чл. 318, ал. 2 НПК ограничение, съгласно което прокурорът няма право на протест, когато присъдата е постановена в съгласие с направените от него искания. Същото ограничение е налице и по отношение на частния тъжител и частния обвинител (чл. 318, ал. 4 НПК). Целта на тези норми е постигането на дисциплиниращ ефект по отношение на страната, поддържаща обвинението.

Правото на защита на подсъдимия е гарантирано и посредством предвиденото в чл. 318, ал. 3 НПК право на жалба по отношение на всички части на присъдата и мотивите и основанията за оправдаването. Това основание за обжалване е във връзка с чл. 306, ал. 6 НПК, съгласно който оправдателната присъда не може да съдържа изрази, поставящи под съмнение невинността на оправдания. Законодателят правилно е предвидил защита срещу евентуално поставяне под съмнение невинността на оправдания с окончателния съдебен акт, което би лишило осъдения от възможност да изчисти напълно името си и да защити ефективно своите чест и достойнство, като получи справедливо разглеждане на делото си.

Налице са изменения и по отношение на обжалването на определения и разпореждания – глава 22 НПК. Възприет е подход, различен от този по чл. 344 от предходния НПК. Съгласно чл. 341, ал. 2 и 3 НПК, по реда на глава 22 се обжалват единствено тези актове (новост е включването на разпорежданията на съдията в обхвата на разпоредбата), за които това е изрично предвидено по кодекса, като останалите не подлежат на въззивна проверка отделно от присъдата. Така актовете по администриране на делото, за които не е предвидено обжалване, вече не подлежат на въззивен контрол. Досега практиката в тази насока беше противоречива и нерядко се обжалваха множество актове, например при налагане на глоби, както и откази за конституиране на страни в процеса, понеже съгласно чл. 344, ал. 3 НПК (отм.), на проверка от въззивната инстанция подлежаха всички други, освен изброените в ал. 2 определения. Така се стигна и до издаване на горепосоченото ТР № 2/2004 г. по н.д. № 2/2003 г. на ВКСРБ. Новият ред за обжалване, предвиден в глава 22 НПК, е далеч по-рационален и прегражда възможността за забавяне разглеждането на делата, във връзка с образуване на самостоятелни производства по обжалване на актове без съществено значение за предмета на делото.

В заключение следва да се отбележат правилната насока и добрите намерения, с които законодателят е подходил при приемането на новия НПК. Макар и несъвършен в някои отношения, той представлява сериозна крачка напред в утвърждаването на принципите на модерното европейско правораздаване и достигането на високите стандарти на международните норми, свързани с гарантиране правата на човека, в т.ч. и на чл. 6 ЕКЗПЧОС.